

Minner fra 1905

Taler

Johan Scharffenberg

Dato

21 september 1940

Sted

Det Norske Studentersamfund

- 1 Det er en misforståelse å tro, at unionsoppløsningen i 1905 var tilskyndet av utlandet. Den var en logisk følge av den indre utvikling i landet. Hele tiden, fra 1814 til 1905, var det en bevisst streben fra norsk side for å hevde Norges likestilling med Sverige. Norge var nemlig ikke likestillet. Og i årene fra 1885 til
- 5 1905 lever vi i en permanent unionskrise med ministerkriser gang på gang. For den som kjenner Norges historie er det ganske tydelig at bruddet kom som resultat av en indre norsk utvikling. På det tidspunkt det kom, var det så store og alvorlige begivenheter som la beslag på diplomater og politikere at de sannelig ikke ønsket mere uro. Den russisk-japanske krig raste i 1904, og
- 10 Marokkokrisen kom i 1905. Det hører derfor ingen steder hjemme å påstå at England ønsket et unionsbrudd.

- Tanken om unionsoppløsning var ganske sterkt fremme alt etter striden 1882-83, og jeg har selv fulgt nøye med i begivenhetene siden. Meget tidlig dukker
- 15 tanken om det nasjonale kongedømme opp. I en artikkel i Den 17. Mai i 1895 skriver Steinar Schjøtt om unionsoppløsning med en av kong Oscars yngre sønner som Norges konge, og redaktør Tchudi foreslår kong Oscars nest eldste sønn, prins Oscar Bernadotte, som konge, og i slutten av 90-årene nevnes også en dansk kandidat, som var fremme både i fransk og engelsk presse, nemlig prins
- 20 Valdemar som var gift med den franske prinsesse Marie av Orleans. Det danske kongehus fant det nødvendig å offentliggjøre et dementi av dette kandidatur. I 1898 er det Sigurd Ibsen skriver en bemerkelsesverdig artikkelserie i Ringeren om nasjonalt kongedømme, der han bruker uttrykket «fyrstenes fagforening» som det gjaldt å stå seg godt med, det samme Løvland brukte i 1905.

25

I 1905 dukker tanken om Bernadotte opp igjen, og den konservative svenske historiker, professor Harald Hjarne skriver i en artikkel 14. februar samme år at Sverige ikke burde motsette seg unionsoppløsning, men stille to vilkår: Nedleggelse av grensefestningene og valg av en svensk prins til Norges konge.

Hvordan så de utenlandske makter på dette spørsmålet? Lenge før 1905 var de utenlandske diplomater klar over at det bar mot brudd. Den svenske utenriksminister grev Gyldenstolpe sier således i en sirkulærnote til gesandtene i
35 begynnelsen av april 1905 at det er utelukket, at Sverige vil opprettholde unionen med våpenmakt. Denne noten var selvsagt kjent av alle diplomater. Og stormaktene var flere uker før 7. juni klar over at Norge sannsynligvis ville sprengte unionen. Særlig drøftet det engelske og franske diplomati en avløsning av november-traktaten av 1855. Ved denne traktaten - som ble opprettet under
40 Krimkrigen - garanterte England og Frankrike Sveriges og Norges integritet mot et russisk angrep. Den engelske utenriksminister sendte 23. mai 1905 en telegrafisk instruksjon til gesandten i Stockholm, Rodd, der det heter at de to kongerikers integritet ikke må krenkes, at det alvorlig vil berøre britiske interesser om en fremmed makt bemektiget seg en havn på Norges kyst, og at
45 England av all makt må hindre en slik begivenhet. Videre at hvis de to kongeriker skilles ad, må en med den ytterste omhu søke å remplasere traktaten av 1855 med et annet internasjonalt dokument. Intet slikt arrangement til sikring av de to lands integritet må være rettet mot Russland. Og til slutt heter det at utenriksministeren vil konferere med den franske regjering om saken. Jeg
50 tror ikke det kan påvises at England og Frankrike hadde noen annen interesse i unionsoppløsningen enn spørsmålet om hva det skulle gjøres med november-traktaten.

Like til våren og forsommeren 1905 var det sterke republikanske strømninger i
55 Stortinget. Det var Michelsen, som under sterk motstand drev Bernadotte-tilbudet igjennom. At det også var danske følinger, bekreftes av den russiske gesandt i København, Isvolski som i en rapport av 25. mai til sin regjering uttrykkelig nevner rykter om at Norge tenker på å tilby kronen til en dansk prins. Løvland uttalte også senere at tanken om et dansk kandidatur var like
60 gammelt som Bernadotte-tilbudet. Når det gjelder Bernadotte-tilbudet, fortalte stortingsmann Egede-Nissen meg at Michelsen natt til 7. juni hadde sagt: «Jeg håper han vil svare nei, og da skal vi ikke gå på frierferd» for å stagge republikanerne. Da så en engelsk avis opplyste om prins Carls kandidatur, meddelte jeg dette i Socialdemokraten. Det vakte stor oppsikt, men ytringen ble
65 aldri dementert.

Det er senere fullt bevist at den første henvendelse til prins Carl av Danmark skjedde alt i juni 1905. Den britiske gesandt i Stockholm, Sir Rennell Rodd,

- 70 meddelte kong Edward planen om prins Carl som konge i Norge, enten 20. eller 22. juni, på veddeløpsbanen i Ascot. Det skjedde etter anmodning av Wedel Jarlsberg. Den 29. juni fikk prins Carls far, kronprins Frederik, fra norsk hold - sannsynligvis fra Wedel Jarlsberg - en forespørsel om sin stilling til sønnens kandidatur. Kronprinsen underrettet i et brev samme dag kong Oscar om
- 75 tilbudet, og kong Oscar svarte imøtekomende, han så meget gjerne sin brordatters sønn som Norges konge, men anbefalte at en ventet til striden mellom Norge og Sverige var løst. Det danske kongehus bøyet seg lojalt for dette.
- 80 Kong Edward fikk også underretning om tilbudet til prins Carl, og telegraferte 1. juli til København at både han og dronning Alexandra meget gjerne så svigersønnen som Norges konge. Prins Carls kandidatur sivet også ut, og den engelske avis kunne 11. juli fortelle offentligheten om det.
- 85 Keiser Wilhelm innstilte dette året sitt årlige besøk i Norge og reiste isteden på sitt skip til Gäfle, der han traff kong Oscar og kronprins Gustaf den 13. juli. Senere krysset han videre i Østersjøen, og den 23. og 24. juli var han sammen med tsaren på Bjørkø, og refererte der kong Oscars uttalelser om at han ikke hadde noe mot at Norge ble republikk. Tsaren og keiseren var ytterst forferdet
- 90 over en slik uttalelse, og drøftet tronspørsmålet seg imellom. Tsar Nikolai holdt på sin onkel, prins Valdemar, og talte nedsettende om prins Carls åndsevner. Men jeg tror ikke at tsar Nikolai har vist seg å være kong Haakon overlegen i intelligens.
- 95 Kong Edward og dronning Alexandra var som sagt varmt interessert i å få svigersønnen på tronen i Norge, og en har utvilsomt rett til å si at kong Edward her tok sikte på å drive prins Carl inn i en eventyrpolitikk som ville blitt skadelig for Danmark, men det skjedde i full overensstemmelse med Løvland og Wedel Jarlsberg, sannsynligvis også med Michelsen. August måned var derfor en kritisk
- 100 tid i Norge, men bebreidelsen må også rettes mot de nevnte nordmenn og mot Nansen, som alle var ivrige for prins Carls kandidatur, men de overså at det ville være en illojal handling av prins Carl overfor sitt fedreland som dansk prins å ta imot tilbudet på det tidspunkt. Det tjener til ære for prins Carl at han i hele august tok det standpunkt at han ikke ville reise til Norge uten samtykke fra sin
- 105 farfar, kong Christian. Danmarks velvillige holdning overfor Norge hadde alt vakt sterk harme i Sverige - det var formelig handelsboikott - og hadde til og med prins Carl reist opp til Norge, ville Sveriges stilling under forhandlingene blitt

meget svekket.

110

Det man gavnlige fryktet - hvis ikke prins Carl reiste opp med en gang - var republikk i Norge. Kong Edward bearbeidet sin svigersønn, og det vitner om stor karakterstyrke hos prins Carl at han motstod presset fra sin mektige svigerfar. Vi støter her på et av de dypeste trekk i prins Carls karakter: Hans
115 ubetingede lojalitet mot det land som er hans fedreland.

Et punkt som det siden har vært meget diskusjon om er en uttalelse av Michelsen under et møte i Calmeyergatens Misjonshus den 11. november 1905, der Michelsen sa at prins Carl hadde vært villig til å komme, men at andre
120 omstendigheter tvang ham til å bli hjemme. Dette ble straks dementert av det danske Ritzaus byrå, men uttalelsen vakte bitterhet i Sverige.

Etter at Karlstadforliket var vedtatt og kong Oscar hadde frasagt seg tronen og avvist Bernadotte-tilbudet, reiste spørsmålet seg: Hva nå? Det var sterke
125 stemninger for at prins Carl uten videre skulle velges til norsk konge, men opposisjonen satte straks inn. Min mening - som jeg også hevdet i et protestmøte mot Bernadotte-tilbudet den 7. juni - var at det tilkom folket selv å avgjøre statsformen på grunn av folkesuverenitetsprinsippet. Stortinget hadde ikke mandat til å avgjøre spørsmålet. Kyrre Grepp brakte meg en oppfordring
130 fra Centralstyret for Arbeiderpartiet om å skrive et utkast til en uttalelse. Det gjorde jeg, og mitt utkast ble visstnok helt ordlydende godkjent. I det vedtak som ble gjort, står at «vi nedlegger en bestemt protest mot de med det danske kongehus innledede underhåndsforhandlinger og overhodet mot enhver forhandling med utenlandske fyrster og diplomater om Norges trone, før det
135 norske folk har uttalt seg om statsformen». Jeg kan derfor med bestemthet hevde at jeg ikke satte republikk som hovedsak, men en direkte avgjørelse ved folkeavstemning, så folket selv kunne få avgjøre landets fremtidige statsform.

I oktober fikk jeg - sammen med andre - i oppdrag av Arbeiderpartiet å
140 utarbeide en Grunnlov for en norsk fristat, og det viste seg da hvor uhyre små forandringer grunnloven trengte for å kunne være for en republikk. Vi bygget vårt forslag på den sveitsiske ordning, og det ble bl. a. av Konow (Hedemark) innvendt at dette ødela parlamentarismen. Ja, det var nettopp meningen. Man må ofre parlamentarismen for å redde demokratiet, det har vært mitt
145 standpunkt hele tiden.

- En ting er sikkert: Når det ble folkeavstemning i Norge om prins Carl, skyldes det prins Carl selv. Avstemningen vakte voldsom motstand i Høyre, og tre av regjeringens medlemmer var imot. Nansen var i København og forsøkte å få prins Carl til å gi opp kravet om folkeavstemning, men prins Carl ville vite at folket stod bak ham, og Nansen telegraferer dette til Michelsen, som setter fram forslag om folkeavstemning. Stortinget godkjente først prins Carl, og etterpå ble folket spurt om dette skulle godkjennes. Det var den form avstemningen fikk.
- De som var imot avstemningen - særlig var Høyre rasende - forstod ikke hvilken betydning den ville ha for landets fremtid. Hva ville skjedd om prins Carl var blitt konge mot en republikansk stemning? Ved folkeavstemningen - da bare 69 000 stemte imot - ble det fred i Norge om dette spørsmål.
- Mitt syn på den forfatning vi har levet under, under kong Haakon, er dette: I realiteten er Norge en republikk med en arvelig president. Jeg var for en republikk uten overhode, men jeg vil heller ha en arvelig konge enn alt det svineri som følger med - navnlig amerikanske - presidentvalg.
- Spørsmålet om kongens veto i grunnlovssaker førte til den store Riksrettssak, men spørsmålet om hvordan kongens vetorett i grunnlovssaker ble avskaffet er ganske morsom. Årsaken var rett og slett en ekspedisjonsfeil fra Stortingets kontor, som glemte å sende over et vedtak til kongen til underskrift! Senere forsøkte en konservativ regjering å gjennomføre praksis med kongens sanksjon, men det endte med at det i 1913 ble vedtatt en endring i grunnloven som sier at kongen ikke skal sanksjonere grunnlovsendringer. Dermed er Stortinget absolutt enerådende over grunnloven, og vi har full statsrettslig rett til å si: Norge er i virkeligheten en republikk.
- I de forløpne 35 år har jeg oppmerksomt fulgt kong Haakons virksomhet, men jeg har aldri søkt foretrede for ham. De anledninger jeg har hatt til å treffe ham, har jeg med vilje unngått. Jeg billiget imidlertid ikke den holdning som Arbeiderpartiet delvis inntok overfor kongen, og på ett punkt grep jeg til slutt inn. Det gjaldt det årvisse forslag om nedsettelse av kongens appanasje til 100 000 kroner. Jeg visste at det var et ledd i overenskomsten av 1905 at appanasjen skulle være 700 000 kroner og at den ikke skulle kunne nedsettes i kongens regjeringstid. En slik nedsettelse ville være likefram kontraktsbrudd. Jeg mente det var uholdbart av Arbeiderpartiet å fastholde sin demonstrasjon, og da den tid nærmet seg da Arbeiderpartiet kunne komme til å overta regjeringsmakten, skrev jeg etter overenskomst med redaksjonssekretær Waage en innsendt artikkel

i Arbeiderbladet om spørsmålet. Det førte til at Arbeiderpartiets stortingsgruppe lot den historiske sammenheng undersøke, og dermed frafalt Arbeiderpartiet senere å foreslå nedsettelse. De 700 000 ble enstemmig vedtatt.

190

Jeg har i dette foredrag villet legge fram de historiske kjensgjerninger, men jeg ønsker å si noe til slutt om et brennende spørsmål. For at det ikke skal bli strid om mine uttalelser, har jeg skrevet dem ned.

195 Dagspressen har meddelt innholdet av en skrivelse av 27. juni 1940 fra Stortingets presidentskap til kongen med henstilling om å frasi seg tronen for seg og sitt hus. Ordlyden av kongens avslag av 3. juli fikk pressen ikke gjengi.

Min stilling til denne henvendelse er i full logisk overensstemmelse med min stilling i 1905. Den gang hevdet jeg at Stortinget krenket folkesuverenitetsprinsippet ved på egen hånd å ville avgjøre forfatningsspørsmålet og velge prins Carl av Danmark til konge, uten å innhente folkets sanksjon gjennom direkte avstemning. Ut fra det samme grunnsyn hevder jeg nå at Stortinget ikke har noe mandat til å avsette den i realiteten, om ikke i formen folkevalgte konge.

200
205

Det nåværende Storting har ikke tilnærmelsesmessig samme autoritet hos folket som Stortinget i 1905. Den gang fantes det ingen fremmede tropper i landet. Nå er landet okkupert av en fremmed makt.

210

I 1905 hevdet prins Carl det norske folks selvbestemmelsesrett. Nå står kong Haakon som merkesmann for folkets vilje til frihet og selvstendighet.

215 **Emner**
Unionsoppløsning

URI
<https://www.virksommeord.no/tale/minner-fra-1905>

220